

ВАКУЛЕНКО М. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДЕЯКІ СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У роботі розглянуто методи розробок і науковий рівень термінологічних пропозицій до сучасних національних стандартів. Подано рекомендації для покращення ситуації, що склалася.

Ключові слова: термін, термінологія, стандартизація.

В работе рассмотрены методы разработок и научный уровень терминологических предложений к современным национальным стандартам. Даны рекомендации по улучшению сложившейся ситуации.

Ключевые слова: термин, терминология, стандартизация.

In this paper, the working-out methods and scientific valuability of terminological propositions to modern national standards are studied. Recommendations aimed to improving the state of art, are given.

Key words: term, terminology, standardization.

Актуальність поставленої проблеми зумовлюється тим, що останнім часом в Україні прийнято чимало національних стандартів, методи розробки та науковий рівень яких залишають бажати кращого. Ще 12 років тому Тарас Кияк [1] писав: “через відсутність методологічних засад для стандартизації української термінології наші перші вітчизняні стандарти хибують недовершеністю, плагіатом, мовними покручами, нечіткістю дефініцій ...”. **Предметом** цього дослідження є деякі сучасні українські стандарти у сенсі дотримання їх розробниками належних наукових вимог і морально-етичних норм, а **метою** – формулювання відповідних рекомендацій щодо вживання ряду науково-технічних термінів. Будемо спиратися тут на відкриті джерела – насамперед на пропозиції Технічного комітету зі стандартизації науково-технічної термінології (ТК СНТТ), викладені на їхньому сайті http://lp.edu.ua/tc.terminology/TK_concept.htm разом зі статтею Голови комітету Б. Рицаря з помпезною назвою “Стандартизація української термінології та її гармонізація з міжнародною – головний чинник утвердження державності України” [2], де автори розглядають ряд прийнятих і запланованих стандартів, даючи свої рекомендації до вживання тих чи інших термінів.

Проголосивши стандартизацію термінів головним чинником утвердження державності України, нам пропонують своєрідні шляхи цієї стандартизації.

Ось автор згадує про стандарт ДСТУ 3966–2000 “Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять”, у Додатку Г до якого “наведено, зокрема, нормативні форми подання віддієслівних іменників на позначення дії (недоконаного процесу), події (доконаного процесу) та висліду дії разом з дієсловами, від яких ці іменники походять”. Пікантність у тому, що ми детально розбирали вживання віддієслівних іменників у своїх працях, зокрема в передмові до “Російсько-українського словника фізичної термінології” 1996 року видання [3]. Розглядали ми цю проблему і в [4]. Чомусь під час розроблення цього стандарту до співробітників Київського національного університету імені Тараса Шевченка не зверталися ні як до потенційних його авторів, ні як до рецензентів. А як називаються дії та “висліди” авторів стандартів, коли вони використовують набутки інших і “забувають” посилатися на першоджерела?

Таке трактування віддієслівних іменників ми застосовували в практичній термінографічній роботі, зокрема в [3], чотиримовному “Англійсько-німецько-російсько-українському комп’ютерному словнику фізичних термінів” [5] та в “Тлумачному словнику з фізики” [6].

Де явище, де процес і де наслідок у парах: *оповідь – оповідання, зупинка – зупинення, напруга – напруження, стоянка – стояння, знижка – зниження, вибірка – вибирання*? Навряд чи автори “додатків” зможуть дати доладну відповідь на це питання. Мова ж бо не підлягає правилам, які їй намагаються накинути складачі стандартів під орудою ТК СНТТ.

Щодо поняття “події”. Словник [7] тлумачить подію як “те, що відбувалося або відбулося, сталося; явище, факт суспільного або особистого життя” – що не збігається з трактуванням події в згаданому стандарті. Подія може означати і “недоконаність”, і “доконаність”, і явище. У фразі “зараз ми є свідками незвичайної події” ідеться про подію, яка розгортається у нас на очах. Отже, лексема “подія” не містить у собі протиставлення “доконаності” щодо “недоконаності”, як це намагаються подати “укладачі” Додатку Г. Подія – поняття, яке в більшості випадків зводиться до явища як сукупності різноманітних дій, що зайвий раз підтверджує правильність саме нашого підходу до вживання віддієслівних іменників.

Часто трапляється так: якщо ідея людині не належить, вона не може осягнути її сутність і тому спотворює. А що автори цього стандарту таки не відчують сутності віддієслівних іменників як слід, свідчать численні похибки в їх уживанні, допущені в [2], зокрема: *під навантагою* – замість нормативного *під навантаженням*, *чищення* (97.180) – замість правильного *чистка*, *створювання та використання* – замість правильного *створення та використання*.

Не усвідомлюючи важливості іменників із фіналлю *~ка*, автор [2] намагається вилучити їх з ужитку будь-якою ціною. Так, замість лексеми *посадка* (повітряних кораблів) нав'язуються *приземлювання*, *приземлення* (49.020, 49.090). А що, як літак сідає на палубу чи на воду? Замість *постановка* (на виробництво) – лексеми *ставлення*, *поставка* (91.100, 91.200), які мають в українській мові зовсім інші значення, відмінні від потрібних.

А ось мила згадка про ще один стандарт, цього разу майбутній: “Комітет вже тривалий час (ухвала Управи ТК СНТТ від 26.12.1995 і далі) безрезультатно пропонує УкрНДІССІ розпочати роботу над термінологічним стандартом українсько-латинської транслітерації, базовий проєкт якого розробив Інститут фундаментальних досліджень разом з Українською науковою асоціацією... На його основі Комітет розробив схему однозначної прямої та зворотної транслітерації кирилических знаків у латинські, яка відтворює український чи англійський текст. Зволікання з розробленням ДСТУ “Кирилично-латинська транслітерація українських назв і текстів” не сприяє гармонізації з міжнародною термінологією та утвердженню державності України”.

Певні дивні провали пам'яті у Б. Рицаря. Нагадаємо читачам, як усе було насправді. У 1998 році Держстандарт України звернувся до Київського національного університету імені Тараса Шевченка з проханням дати свої пропозиції до міждержавного транслітераційного стандарту *СИБИД*. Як тільки ми подали ці пропозиції, ТК СНТТ на чолі з Б. Рицарем рішуче став на заваді участі України в розробленні цього стандарту, мотивуючи це політичними гаслами щодо недоцільності співпраці з Росією. То хто розробник і з чийого боку було “зволікання”?

Натомість ТК СНТТ разом із нововиниклим Інститутом фундаментальних досліджень розповсюджував як свій проєкт стандарту компілятивну розробку в обхід прийнятої процедури (див. статтю “Проблеми впровадження української латиниці”, “Урядовий кур'єр”, 3

вересня 1998 р., а також [8]). І зараз ТК СНТТ видає себе за офіційних розробників транслітераційного стандарту, поширюючи недостовірну інформацію в МВС України, в МОН України (на Всеукраїнській нараді “Сучасний стан термінознавства...” 26 травня 2009 року) та в інших інституціях. На нашу думку, такі дії голови ТК СНТТ Б. Рицаря та його колег свідчать про недобровживання службовим становищем у власних інтересах. І стаття [2] є логічним продовженням не дуже легітимних дій її авторів, які будь-якою ціною хочуть стати розробниками транслітераційного стандарту.

Це не єдина друкована праця Б. Рицаря, де він (разом із колегами та рецензентами) надто вільно трактує загальноприйняті морально-етичні норми. У [9] активно використовуються наші набутки (див. [10–13]), зокрема: термін “латиниця”, до відродження якого ми доклали свого часу чимало зусиль; принципи транслітерації, які були подані, озвучені та затверджені на розширеному засіданні колегії Держстандарту України 18 жовтня 1995 року; перелік застосувань латиниці; пояснення сутності транслітерації за допомогою сербохорватської мови; транслітераційні таблиці. Чомусь автори не згадують про джерела своєї обізнаності в галузі транслітерації. У своїх роботах ми переконливо довели правильність нашого способу транслітерації. І причини таких дій Б. Рицаря та його співавторів лежать на поверхні: не вистачає аргументів, але дуже хочеться, щоб своє було зверху. Але як називається використання праць попередників без посилання на них?

Певно, гучне гасло про державність мусило прикривати непорозуміння авторів [2] з тенденціями та нормами українського словотворення – бо тут активно вживаються покручі та недоладні терміни. Так, новоз’явлене слово *гармонювання* може означати хіба що гру на гармоні, а до стандартів застосовується *гармонізація*. Про необхідність і важливість суфікса *~із~/~из~* писав ще Леонід Босак з Інституту стандартизації [14], порівнюючи значення „парних” термінів *телефонувати – телефонізувати*, *екранувати – екранізувати* тощо. *Гармоніювання* – то також музичний, а ще естетичний термін: він може означати, з одного боку, підбирання гармонії до мелодії, а з другого, підбирання кольорів одягу. Треба розрізняти *визначення* (це вимірювання, фіксування) й *означення* (це окреслення ознак і якостей поняття) – див. [3–6; 15]. Німецьку кальку *панцер* автор оголошує „віддавна українським” словом і пропонує замість *броя*, яке так давно закріпилося в українській

мові, що має багато похідних слів, у тому числі й у переносному значенні: *броньовик, броньований, бронювати (квитки)*. Незрозуміло, навіщо пропонувати німецьке запозичення *циндра*, якщо є український термін *ожарина* [3]. Рекомендований Б. Рицарем вираз „після прибуття *потягу*” звучить дещо двозначно: закінчення “-у” набуває потяг статевої. А щоб не плутатися у відмінках, краще вживати не польську кальку, а віддавна українське слово *поїзд*. Такими ж недоречними є залицяння автора до читачів, коли він пропонує *обіймати посаду* замість *займати*. Це вже збочення якоесь. Якщо можна займати місце, займатися якою-небудь справою – то чому не можна при цьому займати посаду? Певно, не знайомий автор і з правилами гарного тону, тому що рекомендує вживати слово *вибачатися* (тобто вибачати самому собі) замість *просити пробачення*. А є ще вдале українське слово *перепрошувати*, про яке Б. Рицар чомусь не згадав. І зовсім весело виглядає пропонований Б. Рицарем вираз *дістати професуру* (замість *отримати професуру*). Либонь, ідеться про те, щоб подратувати професорів? Чи, може, дістати всю цю професуру з шухляди чи кишені ... Хтозна.

Дуже багато невдалих новотворів (чи штучно відроджених термінів) пропонується автором до назв ДСТУ: *приготова, підготова* (43.020, 71.060.10, 77.040, 77.120.50, 85.060, 91.100.10), *перевір* (03.120.10, 43.180), *переріб* (13.110, 67.080.20, 71.100.60, 83.200), *обріб* (79.120), *устаткування* (01.100.30, 03.80, 13.110, 25, 35.240.50, 55.200, 59.020, 61.080, 67.260, 73.120, 83.200, 91.220, 97.060), *хемічне чищення* (03.80, 13.100, 13.110, 61.020), *припасунок, припасовання* (01.080.30) і т. д.

В українській мові немає дієслів, які закінчуються на *~овати* – тому віддієслівні іменники з фіналлю *~овання* (*угруповання, устаткування, припасовання* тощо) суперечать нормам українського словотворення.

Немає достатніх підстав і в прагненні автора замінити термін *добавки* (для виробництва штучних пористих заповнювачів, активні мінеральні, хімічні) – на *додатки* (91.100.10, 91.100.20, 91.100.30). Як тоді *розбавити* розчин? Як попросити у мами *добавки* борщу? Як розрізняти російські *прибавить* і *добавить*?

Невиправданим засміченням мови є і пропоновані заміни українських термінів на іншомовні: *зубчастий* на *трибовий* (21.120.20, 21.200, 21.240), *котушка* на *шпуля* (33.160.30, 37, 65.140.30), *латунні* (прутки, труби) на *мосяжні* (77.120.30), *насоси* на *помпи* (13.110, 23.100.10, 23.140).

Запозичене слово *аркуш* уживається стосовно паперу – тому заміна терміна *листовий* (прокат) на *аркушевий* (77.140.20, 77.140.50) недоречна.

Слово *лютувати* в українській мові вкоренилося зі значенням *злитися* – тому заміна терміна *паяння* на запозичений із німецької *лютування* (01.080.30, 25.160.50) вкрай невиправдана.

Прагнуть автори [2] й накинути нам “хемію” та “магнет”. Це не що інше, як спотворення на польський лад вимови першоджерела (*χημεία, μαγνητ...*) і порушення фонетичності української мови. Нагадаємо, що в польському правописі за такими словами закріпилася етимологічна форма, яка відповідає не сучасній, а давній візантійській вимові. Ще півтора століття тому науковці погодилися, що основною засадою української мови є фонетична (“як чуємо, так і пишемо”), а не етимологічна – і тим заклали підмурок її милозвучності (Про це писав І. Франко в статті “Етимологія і фонетика в южноруській літературі”, “Народ”, № 13–15, 1894; див. також [16:23]). Романські мови наближають звучання терміна “хімія” до сучасного грецького: так, французи пишуть *chimie*, італійці – *chimica*. У фразі “магнетик складається з маленьких магнітиків” тільки традиційне вживання *e* та *i* відповідно розрізняє ці терміни. Традиційне написання слів *магнетизм, магнетик* із літерою “e”, а *магніт, магнітний* – з “i” добре узгоджується з закономірністю української мови вживати у відкритому складі “e” на місці “i”. Крім того, не можна забувати про системність правопису. Тому варіантів два: або всі відповідні слова перевести на еразмову вимову та етимологічне написання: *Крім – Крет, Віфлеєм – Ветлеєм, Самуїл – Самуел, Кулон – Куломб, Лоран – Лаурент* – або ж залишити все як є. Очевидно, другий варіант виглядає куди привабливішим.

Важко назвати вдалим і вживання лексеми *топити* (та похідних) замість *плавити*: адже вона вживається переважно в інших значеннях. Так, *затоплювати* – це *заливати*. Можна *втопити кнопку* – тобто натиснути на неї, можна *топити* щось у рідині – тобто занурювати.

Пропонована заміна російської кальки *нержавіюча* (сталь) на *нержавна, нержавійна* (97.180) – це вживання наших новотворів, наведених у [3]. Тільки тут описка: не “нержавна”, а *неіржавна*. Але де ж посилання на джерело?

Неоковирно-двозначно виглядає термін *гуртопродажна* (01.120), який пропонується замість *оптово-відпускна* (ціна).

Замість нековирного *перепомповування* (23.080) грамотніше виглядав би термін *перезнічення* – відповідно до [3].

Ось ще ряд пропонованих Б. Рицарем замін, які важко назвати вдалими. “*Живучість – працездатність* (35.020)”: ці слова означають зовсім різні речі, тому не можна замінювати одне на інше. “*Жирні (кислоти) – масні* (67.120)”: масним є те, що маститься. “*Ракоподібні – раки* (67.120)”: це різні терміни – так само, як *щитоподібна* (залоза) і *щитова*. “*Результати (випробувань) – посліди* (35.020)”: *послід* – це результат роботи травної системи у пташечки. “*Свинець – оливо* (25.160.50)”: по-перше, термін “оливо” вживався на місці “олово” (див. [3]), а по-друге, буде плутанина з *оловом*. “*Соски гумові – пипки гумові* (97.190)”: тоді вже термін “ссавець” треба замінити на “пипець”. “*Тротуар – пішохід* (93.080)”: пішоходи тепер ходитимуть по *пішоходу* ... “*Установлення (виробів електронної техніки на друковані плати) – уставка* (31.180)”: *вставка* свої п’ять копійок, а техніку *встановлюють*. “*Флюси зварювальні плавлені – топняки зварювальні топлі* 25.160.20”: а масло *масляне* ... “*Штепель – притичка* (23.100.30)”: це, певно, щось біля тички.

Стаття голови ТК СНТТ рясніє й суржиком: *опираючись на досвід* (треба – *спираючись*); *завдяки самовідданій праці* (правильно – *завдяки самовідданій праці*); *за ініціативою Комітету і за сприянням* (правильно – *з ініціативи Комітету і за сприяння*); *слабе володіння українською мовою* (правильно – *слабке володіння українською мовою*); *треба признати, що* (правильно – *треба визнати, що*); *багацтво* (правильно – *багатство*).

І при цьому автори претендують на володіння остаточною істиною в термінології та стандартах. Ось такі у нас термінологічні поводири... Ось такі їхні „посліди”.

Висновки та рекомендації

Науковий та морально-етичний рівень українських термінологічних стандартів значно нижчий за бажаний. Багато невдалих термінів і плагіату.

ТК СНТТ повинен відповідати за *науково-технічну* термінологію: це термінологія машинобудування, сільського господарства тощо. Натомість він займається *науковою* термінологією, що не відповідає ні його обов’язкам, ні рівню виконавців. Наприклад, стандарт із транслітерації вимагає комплексних знань у різних галузях науки. Не маючи таких, деякі члени ТК СНТТ порушують морально-етичні норми.

Голова ТК СНТТ Б. Рицар використовує своє службове становище неадекватно, організував роботу малоефективно, не дотримується належної процедури підготовки та прийняття стандартів, ігнорує високий потенціал вітчизняних науковців – зокрема, фахівців КНУ імені Тараса Шевченка.

ДСТУ 3966–2000 та всі стандарти на фізичні терміни та означення треба переробити, залучивши до роботи відповідальних і кваліфікованих фахівців. У ДСТУ 3437–96 слід замінити термін “олива” та “астило”. В усіх стандартах замінити терміносполучення “терміни та визначення” на “терміни та означення”.

Розробником транслітераційного стандарту української латиниці є Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кияк Т.* Проблеми тактики українського термінотворення / Тарас Романович Кияк. – Українська термінологія і сучасність. – К., 1997. – С. 19–23.
2. *Рицар Б.* Засади унормування української фахової термінології. Стандартизація термінології [Електронний ресурс] / Б. Рицар. – Режим доступу : http://lp.edu.ua/tc.terminology/TK_concept.htm; див. також : *Рицар Б.* Стандартизація української термінології та її гармонізація з міжнародною – головний чинник утвердження державності України / Б. Рицар // Стандартизація, сертифікація, якість. – 2001. – № 1. – С. 30–32.
3. *Вакуленко М.* Російсько-український словник фізичної термінології / О. В. Вакуленко. – К. : Поліграф. центр Київськ. ун-ту імені Тараса Шевченка, 1996. – 236 с.
4. *Вакуленко М. О.* Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії / Максим Олегович Вакуленко. – К. : Видавн.-поліграф. центр “Київський університет”, 2009. – 64 с.
5. *Вакуленко М. О.* Англійсько-німецько-російсько-український комп’ютерний словник природничих термінів (фізика) / Максим Олегович Вакуленко, Олег Васильович Вакуленко // INTAS-UA. – № 95–263.
6. *Вакуленко М. О.* Тлумачний словник із фізики : 6644 статті / Максим Олегович Вакуленко, Олег Васильович Вакуленко. – К. : Видавн.-поліграф. центр “Київський університет”, 2008. – 767 с.
7. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
8. *Вакуленко М.* Українська латиниця чи львівська? / Максим Вакуленко // Вісник Книжк. палати, 2000. – № 9 (50). – С. 14–15.
9. *Рицар Б.* Транслітерування українських текстів з кирилиці в латиницю / Б. Рицар, Р. Рожанківський, Р. Микульчик // Вісник нац. ун-ту „Львівська політехніка”. – Серія “Проблеми української термінології”. – 2008. – № 620. – С. 55–61.
10. *Вакуленко М.* Українська латинка: правильне відтворення наших власних назв / Максим Вакуленко // Тези 3-ої Міжнар. наук. конф. [“Проблеми української науково-технічної термінології”], (20–23 вересня 1994 р.). – Львів, 1994. – С. 118–119.
11. *Вакуленко М.* Українська латиниця як стандартизоване доповнення до українського правопису / Максим Вакуленко // Бібл. вісник. – 1998. – № 2. – С. 10–12.
12. *Vakulenko M. O.* Transliteration Through a Slavonic Latin Alphabet: Saving Information and Expenses / M. O. Vakulenko // Вісник Київськ. лінгв. ун-ту. – Серія “Філологія”. – 1999. – Т. 2, № 1. – С. 85–94.
13. *Вакуленко М.* Наукові засади відтворювання запозичених та іншомовних слів: інваріантна транскрипція і транслітерація / Максим Вакуленко // Вісник Книжк. палати. – 1999. – № 10. – С. 6–9; № 11. – С. 15–18.
14. *Босак Л.* Штучні проблеми становлення української науково-технічної термінології / Леонід Босак // Вісник Книжк. палати. – 1998. – № 6. – С. 21–22.
15. *Вакуленко М.* Деякі термінологічні нюанси української мови: як не виплеснути з водою дитину / Максим Вакуленко // Вісник НАН України. – 2006. – № 11. – С. 54–63.
16. *Тимошенко П. Д.* Хрестоматія матеріалів з української літературної мови / Петро Дмитрович Тимошенко. – Ч. II. – К. : “Радянська школа”, 1961. – 348 с.